

**19.YÜZYILIN 80-90'LI YILLARINDA GÜNEY KAFKASYA'NIN ETNOGRAFİK
HARİTASI (KARS VE DİĞER BÖLGELER)**

(Rusya Devlet Askeri – Tarih Arşivinin Belgelerine Dayanarak)

Memmedova İrade Malik kızı*

Öz

Makalede Rusya Devlet Askeri – Tarih Arşivinin 414 fonunda korunan İmparator Rus Coğrafya Derneğinin Kafkasya Şubesinin yöneticisi Y.Kondratenko tarafından düzenlenmiş, Kars da olmak üzere Güney Kafkasya'nın guberniya¹ ve vilayetlerinin etnografik haritaları araştırılmıştır. Tarafımızdan araştırılan ve 9 haritadan oluşan bu belge 19.yüzyılın 80 – 90'lı yıllarında Kars'ı da kapsamakla Güney Kafkasya'da yaşayan halkların etnik içeriği ve nüfusuna ait bilgiler veriyor. Güney Kafkasya'da 730860 erkek ve 575446 kadın olmakla, genel olarak 1306306 Türk yaşıyordu ki bunun da 1139659'unu Azerbaycan Türkleri, 70226'sını Türkler, 8893'ünü Türkmenler, 24134'ünü Karakalpaklar, 2556'sını Nogaylar, 60838'ini Kumuklar oluşturmaktaydı. *Kars Vilayetine Daire, Polis Sahaları ve Köylerinin Sınırları Belirtilmekle Haritası* Kars ili halkının etnik, dini ve nüfusunun öğrenilmesi açısından çok değerlidir.

19.yüzyılın başlarına göre yüzyılın sonlarına Rusya İmparatorluğunun Hristiyanlaştırma politikası sonucu Güney Kafkasya'da Hristiyan nüfus yapay olarak çoğalmıştı. Fakat tüm bunlara rağmen 19.yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'da yine de Müslümanlar (özellikle de Türk halkları) çoğulu oluşturmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Kars vilayeti, Güney Kafkasya, Nogaylar, Rusya Devlet Askeri – Tarih Arşivi, etnografik harita.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi A.A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, Azerbaycan Cumhuriyeti – 1143, Bakü ş., H.Cavid pr. 31, 6.kat, 609. Oda, Cep.tel.: (+994 55) 810 09 05, Irade.mammadli@gmail.com

¹ İdari bölge.

**THE ETHNOGRAPHIC MAP OF THE SOUTH CAUCASUS,
INCLUDING KARS IN THE 80-90S OF THE XIX CENTURY**

(on the basis of documents of the State Military-Historical Archive
of Russia)

Abstract

In the article were researched ethnographic maps of provinces and districts of the South Caucasus, including the Kars province, compiled by the business manager of the department of the Imperial Geographical Society of Russia Y.Kondratenko kept in 414 funds of State Military-Historical Archive of Russia. This document consisting of 9 maps provides valuable information about the number and ethnic content of peoples living in the South Caucasus, including Kars in 80-90s of the XIX century. Altogether 1306306 Turks were living in South Caucasus that 730860 were men and 575446 women out of which 1139659 people were Azerbaijani Turks, 70226 were the Turks, 8893 Turkmens, 24134 were Qarapapaqlis, 2556 were Nogays, 60838 people were Kumyks. "The map of Kars province providing the district, police areas and the boundaries of village communities" is valuable in terms of studying the ethnic, religious and number composition of the people of Kars area. Due to the Russian Empire's Christianization policy at end of the XIX century the number of Christian population in the South Caucasus was artificially increased than in the beginning of the century. However, at the end of the XIX century again Muslims (especially the Turkic peoples) were predominant in the South Caucasus.

Keywords: Kars province, the South Caucasus, Nogays, the State Military-Historical Archive of Russia, the Ethnographic map.

Giriş

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivinin 414 fonunda korunan Kars da dâhil Güney Kafkasya'nın bölge ve vilayetlerinin etnografik haritaları İmparator Rus Coğrafya Cemiyetinin Kafkasya şubesinin işler müdürü Y.Kondratenko tarafından yapılmıştır². Bu belgeye aşağıdaki haritalar girer: 1) Güney Kafkasya Diyarının Tüm Nüfusunun Halklarına Göre Haritası³; 2) Güney Kafkasya Diyarının Şehir Nüfusunun Halklarına Göre Yerleşme Haritası⁴; 3) Tiflis Sancağı ve Zakatala İlinin ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası⁵; 4) Bakü Sancağının, ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası⁶; 5) Yelisavetpol⁷ Sancağının, ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası⁸; 6) Dağıstan Vilayetinin ilçe, naiplik ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası⁹; 7) İrevan Sancağının, ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası¹⁰; 9) Kars Vilayetinin ilçe, naiplik ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası¹¹.

Güney Kafkasya Diyarının Tüm Nüfusunun Halklarına Göre Haritası 19.yüzyılın 80 – 90'lı yıllarında Güney Kafkasya'da yaşayan halkların etnik ve sayısı hakkında değerli bilgiler verir. Bu haritaya göre Güney Kafkasya'da 104139 kişi Doğu Dağlık grubuna ait edilen halklar,

² Etnografiçeskaya karta quberniy i oblastey Zakavkazkoqo kraya, sostavlenniya pravitelem del Kavkazskoqo otdela İmperatorskoqo russkoqo qeoğrafiçeskoqo obşestva Y.Kondratenko // Rossiskiy Qosudarstvenniy Voennno-İstoriçeskiy Arxiv (RQVİA), f. 414, op. 1, d. 307, ll. 1-9.

³ Karta raspredeleniya vseqo naseleniya Zakavkazskoqo kraya po narodnostyam, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 1.

⁴ Karta raspredeleniya qorodskoqo naseleniya Zakavkazskoqo kraya po narodnostyam, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 1.

⁵ Karta Tiflissskoy qubernii i Zakatalskoqo okruqa, s pokazaniem qranits uyezdov, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, ll. 2-3.

⁶ Karta Bakinskoy qubernii, s pokazaniem qranits uyezdov, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 5.

⁷ Gence şehrinin adı Rusya işgalinden sonra Yelisavetpol (Yelisavet'in şehri) adlandırılmıştı.

⁸ Karta Yelisavetpolskoy qubernii, s pokazaniem qranits uyezdov, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 6.

⁹ Karta Daqestanskoy oblasti, s pokazaniem qranits okruqov, naibstv i selskoqo obşestva, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 7.

¹⁰ Karta Erivanskoy qubernii s pokazaniem qranits uyezdov, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya pod red. Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 8.

¹¹ Karta Karskoy oblasti s pokazaniem okruqov, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya pod red. Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307, l. 9.

1139659 Tatar¹², 60838 Kumuk, 24134 Karakalpak, 70226 Türk, 149348 Kürin, 27667 Tabasaran, 107108 Dargin, 48316 Gazikumıg (Lak), 159936 Avar, 60445 Abhaz, 214811 Mingrel ve Laz, 59516 Acar, 76095 Guri, 423201 İmeretin, 381208 Gürcü, 930131 Ermeni, 76445 Osetin, 100043 Kürt, 50510 Talış, 124683 Tat, 55707 Yunan, 122120 Rus yaşıyordu. Güney Kafkasya şehirlerinin nüfusuysa uyruklara göre şöyle sıralanmıştı: Tatarlar (Azerbaycan Türkleri – İ.M.) – 460945 kişi, İmeretler – 21106 kişi, Gürcüler – 32256 kişi, Yahudiler – 16720 kişi, Ermeniler – 188607 kişi, İranlılar¹³ – 9044 kişi, Yunanlar – 4887 kişi, Ruslar – 47969 kişi ve başkaları – 790 kişi. Güney Kafkasya'da 730860 erkek ve 575446 kadın olmakla, genel olarak 1306306 Türk yaşıyordu: bunun 1139659'nu (643822 erkek, 495837 kadın) Azerbaycan Türkleri, 70226'nı (36500 erkek, 33726 kadın) Türkler, 8893'nü (4549 erkek, 4344 kadın) Türkmenler, 24134'nü (12523 erkek, 1164 kadın) Karakalpaklar, 2556'nı (1408 erkek, 1148 kadın) Nogaylar, 60838'ni (32058 erkek, 28780 kadın) Kumuklar oluşturuyordu¹⁴.

“Kars Vilayetinin ilçe, naiplik ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası” Kars nüfusunun etnik, dini ve sayıca içeriğini öğrenmek açısından çok değerlidir. Bu haritaya göre Kars'ta yaşayan 13586 Rustan 1474'ü Provoslav, 3596'sı Duhobor, 8516'sı Malokan mezhebine aitti. Kars'ta 28973 Provoslav Yunan, 41 İranlı, 31213 Kürt (28735'i Sünni, Yezidi), 45764 Ermeni (44527 Grigoryan, 806 Katolik, 369 Protestan ve 8 Provoslav), 468 Provoslav Aysor, 322 Eston (277 Protestan, 41 Provoslav), 47196 Sünni Türk, 28366 Karakalpak (15445 Sünni, 12921 Şii), 10470 Ali Allah'ı tarikatına ait Türk yaşıyordu. Bunun dışında vilayette olan orduda her iki cinsten 13333 kişi, burada geçici olarak oturan 8705 Ermeni, 957 Rus ve değişik uyrukların 3673

¹² Rus kaynaklarında Azerbaycan Türkleri böyle adlandırılıyorlardı. Bundan böyle Tatar terimi denince Azerbaycan Türkleri algılanacaktır.

¹³ Bu ad altında gösterilenlerin çoğu İran Azerileriydi.

¹⁴ Karta raspredeleniya vceqo naseleniya Zakavkazskoqo kraya..., l. 1.

temsilcisi vardı. Bu haritada Kars vilayetinde daima yaşayan nüfusun kişi başına kaç desyatın toprak düştüğü de gösterilmiştir¹⁵:

Kars Vilayetinde Kişi Başına Düşen Toprak Sahası (desyatınle)							
Bölgeler	Bahçeler	Ormanlar	Tarlalar	Otlaklar	Yararsız	Toplam	1893 yılında sepin için vardı
Kars	—	0,2	2,5	2,3	0,8	5,8	0,4
Ardahan	—	0,6	1,9	5,7	1,2	8,4	0,3
Kağıtman	0,02	0,4	3,3	3,6	2,3	9,6	0,3
Oltin	0,03	2,1	2,3	3,1	5,0	12,5	0,3
Tüm vilayetlerde	0,007	0,5	2,4	3,5	1,6	8,0	0,3

Onu da belirtmek gerekir ki, Kars vilayetinde olan ekin için yararlı olan 400 bin desyatın topraktan 1893 yılında yalnız 80 bin desyatini ekilmişti¹⁶.

“Tiflis Sancağı ve Zakatala İlinin ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası”na göre Tiflis şehrinden 25005 Tatar, 38537 Gürcü, 1543 Yahudi, 55553 Ermeni, 4615 İranlı, 1663 Alman, 4000 Polonyalı, 36113 Rus yaşıyordu. Tiflis şehri istisna, Tiflis sancağındaysa 6473 Tatar, 36469 Gürcü, 11944 Ermeni, 2269 Alman, 2241 Yunan, 583 Osetin, 618 Pşav vardı. Zakatala da dahil Zakatala bölgesinde 21090 Tatar, 40223 Avar, 8727 Yengiloy, 3683 Gürcü, 510 Ermeni, 167 Rus nüfus kayda geçirilmiştir¹⁷.

“Bakü Sancağının, ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası” 1893 yılında Bakü sancağının şehir ve köy nüfusunun etnik içeriğinin, sayısının öğrenilmesi açısından önemlidir. Aşağıdaki tabloda Bakü Sancağının şehir nüfusunun uyruklara göre sayısı verilmiştir¹⁸:

¹⁵ Karta Karskoy oblasti..., 1. 9.

¹⁶ Karta Karskoy oblasti..., 1. 9.

¹⁷ Karta Tiflisskoy qubernii..., ll. 2-3.

¹⁸ Karta Bakinskoy qubernii..., 1. 5.

Bakü Sancağının Şehir Nüfusu (1893yılı)						
Şehirler:	Uyruklar ve sayıları (kişi olarak)					
	Tatar	Yahudi	Rus	Talış	Ermeni	Diğerleri
Bakü	43986	652	30220	-----	32937	4409
Şamahı	17509	-----	1293	-----	3962	-----
Guba	12050	6604	134	-----	660	-----
Lenkeran	-----	-----	1028	9339	327	-----
Salyan	92685	7358	33333	-----	38000	-----
Toplam	166230	14614	66008	9339	75886	4409
% olarak	%49,4	%4,3	%19,6	%2,8	%22,6	%1,3

1886 yılında Bakü Sancağının köy nüfusunun arasında Tatarlar (Azerbaycan Türkleri - İ.M.) sayı olarak çoğulluktaydılar. Bunu aşağıdaki tablodan da net görebiliriz¹⁹:

Bakü Sancağının Köy Nüfusu (1886 yılı)												
Bölgeler:	Uyruklar ve sayıları (kişi olarak)											
	Tatar	aat	us	Gaputlu	Budug	Grız	Cek	malıq	Kürin	alış	ahudi	Ermeni
Bakü	9812	45189		-	-	-			-			-
Göyçay	45673	14555		1078	-	-			-			12790
Cavad	28306	-		-	-	-			-			-
Guba	42572	58621	636	-	2625	2027	405	077	41849			1012
Lenkeran	50887	-	911	-	-				-	7296		-
Şamahı	72220	-	300	-	-				-		58	11902
Toplam	249470	118365	7847	1078	2625	027	405	077	41849	7296	58	25704
% olarak	%48,3	%22,9	3,5	%0,2	%0,5	0,4	1,4	0,4	8,1	9,2	0,2	%4,9

Haritada Bakü Sancağına giren köy topluluklarının da adı verilmiştir: Bey, Hacı Sametli, Göydelekli, Gerus, Mustafalı, Pirhasanlı, Halil Kasımbeyli, Şahsoltanlı, Cihangirli, Merzeli, Melikçobanlı, Şamlı, Garagaşlı, Tekle Hocalı, Rahimli, Binesli, Aşıkbayramlı, Yeniseyitli, Bolgarlı, Yedioymag, Musaküçe ve s²⁰. Onu da belirtmek gerekir ki,

¹⁹ Karta Bakinsky qubernii., l. 5.

²⁰Karta Bakinsky qubernii., l. 5.

19.yüzyılın başlarında Bakü Sancağının topraklarında olmuş Bakü, Guba, Şamahı ve Lenkeran hanlıklarında Hıristiyan nüfusun sayısı çok azdı. Bu hanlıkların Rusya tarafından işgalinden sonra, buraya Hıristiyan nüfusun tehciri yapılmıştır.

“Yelisavetpol Sancağının, ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası” bu sancağa giren bölgelerin köy ve şehir nüfusunun uyruklara göre sayısı verilmiştir²¹:

Bölgeler: Köy nüfusu	Yelisavetpol Sancağının Köy ve Şehir Nüfusu												
	Uyruklar ve sayıları (kişi olarak)												
	Tatar	İranlı	Tat	Kürt	Gaputlu	Udın	Kürin	Rus	Alman	Çingene	Yunan	Yahu di	Ermeni
Yelisavetpol	68550	4						5261	1894	-			26803
Ereş	37577			59	383			-	-	227			12278
Cebrayıl	33577			452				313	-	-			11669
Cavaşsir	33354			527				-	-	-			16073
Zengezur	37653		585	6824				469	-	-			57425
Gazah	48633		324			60		1687	-	-	02		33118
Nuha	63607				38	141	191	-	-	-		744	14297
Şuşa	41292							278	-	-			57893
Şehir nüfusu													
Yelisavetpol	11139							131	-	-			8914
Nuha	20972							-	-	-			4555
Şuşa	11595							-	-	-			15188
Toplam	407949	4	909	4162	521	301	191	8139	1894	227	02	744	258213
% olarak	%56	0,01	0,4	4,7	0,2	1	0,6	%1,1	%0,3	%0,03	0,01	%0,2	%35,4

Onu da belirtmek gerekir ki, Gence, Karabağ ve Şeki hanlıklarının Rusya tarafından işgaline kadar Hıristiyan nüfusun sayısı çok azdı. Rusya'nın sömürgecilik politikasının sonucu olarak Yelisavetpol Sancağının topraklarına Hıristiyan nüfus yerleştirildi.

“İrevan Sancağının, ilçe, polis bölgeleri ve köylerin sınırları belirtilmekle haritası” sancağın köy ve şehir nüfusunun uyruklara göre sayısının 19.yüzyılın başlarına oranla yüzyılın sonlarında Ermenilerin

²¹ Karta Yelisavetpolskoy qubernii..., l. 6.

yararına değiştirilmesini görme fırsatı veriyor. Aşağıdaki tabloda İrevan sancağının köy ve şehir nüfusunun uyruklarına göre sayısı verilmişti²².

İrevan Sancağının Köy ve Şehir Nüfusu								
Bölgeler: Köy nüfusu	Uyruklar ve sayıları (kişi olarak)							
	Tatar	Kürt	Yunan	Aysor	Mordva	Rus	Ermeni	başkaları
İrevan	52880	8129	-	1381	-	-	36426	-
Aleksandropol	4580	3739	587	-	-	957	101634	-
Nahçıvan	39222	473	-	-	-	165	33018	-
Yeni Bayazıt	29523	2405	113	-	143	2567	61367	-
Cürmeli	34351	14619	-	-	-	-	22096	-
Şerur-Dereleyez	43566	880	-	232	-	-	17094	-
Üçmüzzin	30203	6195	-	69	-	-	64124	-
Şehir nüfusu								
İrevan	7228	-	-	-	-	313	7142	55
Aleksandropol	881	-	321	-	-	65	22921	42
Nahçıvan	4836	-	-	-	-	-	2041	82
Ordubad	3787	-	-	-	-	-	412	-
Yeni Bayazıt	-	38	-	-	-	-	7426	24
Toplam	251057	36478	1021	1682	143	4067	375701	203
% olarak	%37,5	%5,4	%0,2	%0,3	%0,02	%0,6	%56	%0,03

Şöyle ki, 1828 yılı Türkmençay ve 1829 yılı Edirne antlaşmalarına göre İran ve Türkiye’de yaşayan Ermenilerin toplu tehciri yapılarak İrevan, Nahçıvan, Karabağ hanlıklarına yerleştirildi. Bu süreç sonralar da yapılmış ve İrevan Sancağının Ermeni nüfusu yapay olarak çoğaltılmıştır. Tehcir öncesi Nahçıvan Hanlığında yaşayan 39500 kişiden 30320’si (%76,8) Azerbaycan Türkü, 9180’i (%23,2) Ermeniydi²³. Eğer 1826 yılında İrevan Hanlığında 12 bin aile (%76) Tatar (Azerbaycan Türkü – İ.M.), 3800 aile (%24) Ermeni yaşıyorduydu²⁴, 1828 – 1829’lu yıllarda Ermenilerin İran ve Türkiye’den İrevan eyaletine tehcirinden sonra burada 49875 (%43.2) Müslüman (Azerbaycan Türkü – İ.M.), 324 (%0.3) Kürt, 20073 (%17.4) yerli Ermeni (bu Ermeniler 1. Ve 2. Rusya – İran savaşları sırasında buraya göçürölmüşlerdir – İ.M.), 23568 (%20.4) İran’dan göçürölen Ermeni ve 21639 (%18.7) Türkiye’den göçürölen Ermeni yaşıyordu²⁵. M.Vladikin yazıyordu: “1827

²²Karta Erivanskoy gubernii., 1. 8.

²³ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ARDTA), f. 24, siy.1, iş 354, v. 7.

²⁴ Kavkazskiy sbornik, T. XXII, Tiflis, 1901, s. 26.

²⁵ Ivan Şopen, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epoxu yeyo prisoyedineniya k Rossiskoy imperii* (Sankt-Peterburs: v tipografii İmperatorskoço Akademii Nauk, 1852), s. 635-642; Yakub Mahmudov v.dğr., *İrevan Hanlığı (hemyazarlar). Rusya işgali ve Ermenilerin Şimali Azerbaycan Topraklarına göçürölmesi*. (Bakü: Çasıoğlu, 2009), s. 77.

ve 1829 yılı savaşları sonrası “Ermeni Vilayeti” İran ve Türkiye’den gelen Ermenilerle doldu. İrevan Sancağında yaşayan Ermenilerin çoğu buranın yerli halkı olmamış, 1828 ve 1829 yılı savaşları sonrası bu topraklara Türkiye’den göçürülmüşlerdi”²⁶. İrevan Hanlığında %30 Müslüman onlar tarafından ya mahvedilmiş veya kovulmuştur. Bu Müslümanların yerine İran ve Osmanlı İmparatorluğundan göçürülen Ermeniler yerleştirilmişti²⁷. İ.Şopen’e göre İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının yerinde Çar Rusyası tarafından “Ermeni Vilayeti” kurulduktan sonra bu hanlıklardaki nüfusunun sayı oranı şöyle olmuştur: 81749 (26078 aile) Azerbaycan Türkü (%49.1), 25151 (4428 aile) yerli (%15.3), 35560 (6949 aile) İran’dan göçürülme Ermeni (%21.6), 21666 (3682 aile) Türkiye’den göçürülme Ermeni (%13.2) ve 324 (%0.2) Yezit vardı²⁸. Bu nedendendir ki, 1826 yılında İrevan Hanlığında Azerbaycan Türkleri %76, Ermenilerse %24 ve Nahçıvan hanlığında Azerbaycan Türkleri %76.8, Ermenilerse %23.2’ydise, artık 19.yüzyılın 30’lu yıllarında Rusların tehcir politikası sonucu “Ermeni Vilayeti”nde Azerbaycan Türkleri %49.1, Ermenilerse %50.1, yüzyılın sonundaysa İrevan sancağında Azerbaycan Türkleri azalarak %37.5, Ermenilerse çoğalarak %56 olmuşlardı.

Arşiv belgelerine göre Dağıstan Vilayetinde gösterilen dönemde genel olarak 578491 kişi yaşıyordu. Dağıstan Vilayetindeki nüfusun uyruklarına göre sayısını aşağıdaki tablodan görebiliriz²⁹:

19. Yüzyın 80-90'lı Yıllarında Dağıstan Vilayetinin		
Etnik İçeriği	Sayısı (kişi olarak)	% olarak
Avarlar	119711	%20,7
Darginler	107168	%18,5

²⁶ Puteşestviye po Kavkazu. Putevoditel i sobesednik v puteşestviye po Kavkazu M. Vladıkina. Ç. I, Moskva, 1885, s. 12, 226; İrada Mamedova, “Vliyaniye pereselençeskoy politiki Possiskoy imperii na etnokonfessionalnuyu situatsiyu Azerbaydjana v naçale XIX veka”, Voprosı qumanıtarıx nauk dergisi 6 (44), (2009): 32-33.

²⁷ Djastin Makkarti, Karolın Makkarti, Tyurki i Armyane (perevod. Rauf Asadov, Baku: Azerbaydjanskoe gosudarstvennoye izdatelstvo, 1996), s. 34-35.

²⁸ Şopen, s. 510-518.

²⁹ Karta raspredeleniya vsego naseleniya Zakavkazskoqo kraya..., l. 1; Karta Daqestanskoy oblasti..., l. 7.

Kürinler	103288	%17,8
Gumıklar	60836	%10,5
Gazıgumuklar (laklar)	48316	%8,3
Tabasaranlar	27667	%4,8
Tatarlar	13697	%2,4
Gaytaklar	14356	%2,3
Rutullar	11985	%2,1
Yahudiler	9210	%1,6
İranlılar	9024	%1,5
Andlılar	7575	%1,3
Garatinler	7217	%1,2
Ağullar	6830	%1,2
Ruslar	5421	%0,9
Pahurlar	5165	%0,9
Tatlar	3609	%0,6
Nogaylar	2556	%0,4
Kapuçinler	2330	%0,4
Kubaçinler	2232	%0,4
Botlihler	1483	%0,25
Bogulallar	1474	%0,25
Hvarşinler	1406	%0,2
Ermeniler	1054	%0,2
Çeçenler	910	%0,15
Godoberanlar	887	%0,15
Hunzallar	793	%0,1
Arginler	592	%0,1
Polonyalılar	166	%0,03
Gürcüler	94	%0,02
Almanlar	33	%0,000006
Toplam	578491	

Arşiv belgelerine göre, Dağıstan Vilayetinin şehir nüfusunun sayısı 20009 kişiydi. Vilayetin şehir nüfusunun uyrukça ve sayıca içeriği de farklıydı. Dağıstan'ın şehirlerinde İranlılar - 9034, Ruslar 5227, Yahudiler 3080, Tatar (Azerbaycan Türkü - İ.M.) ve Avarlar - 1355, Ermeniler 1049, Polonyalılar - 136, Gürcüler - 92, Almanlarsa 36 kişiydiler³⁰. Belirtmemiz gerekir ki, bu belgenin diğer haritasındaki bilgiler önceki haritalardan farklıdır. Burada şehirlerde 12777 Tatar, 9024 İranlı, 3651 Yahudi, 4919 Rus, 1030 Ermeni, 118 Polonyalı, 75 Gürcü, 35 Almanın yaşadığı belirtiliyor. Demirhan - Şura şehrinde 1426 Rus, 911 Yahudi, 68 Tatar, 106 Ermeni, 41 Polonyalı, 14 Alman, 13 Gürcü, Derbent şehrinde 8984 İranlı (%58.91), 1169 Tatar (%7.65), 2568 Yahudi (%16.82), 1561 Rus (%10.22), 876 Ermeni (%5.74), 56 Gürcü (%0.37), 29 Polonyalı (%0.19), 13 Alman (%0.09), Petrovsk

³⁰ Karta raspredeleniya qorodskoqo naseleniya Zakavkazsoqo kraya..., l. 1.

şehrindeyse 1432 Rus, 172 Yahudi, 40 Tatar, 48 Polonyalı, 49 Ermeni, 30 İranlı, 8 Alman, 6 Gürcü vardı³¹.

Arşiv belgelerinde Dağıstan Vilayetinin köy nüfusunun uyruklarına ve sayısına göre bölgelerine göre verilmiştir. Şöyle ki, Demirhan – Şura Vilayetinin etnik içeriği – Kumuklardan (490069 kişi), Avarlardan (13369 kişi), Darginlerden (10361 kişi), Nogoylardan (2556 kişi), Yahudilerden (1005 kişi), Ruslardan (308 kişi), Çeçenlerden (184 kişi), Avar Vilayetinin etnik içeriği Avarlardan (33567 kişi), Garatinlerden (584 kişi), Gunip Vilayetiye Avarlardan (53318 kişi), Gapuçinlerden (2330 kişi), Ahvahlardan (1730 kişi), Hunzallardan (793 kişi), Darginlerden (727 kişi) oluşmaktaydı. Gazikumuk Vilayetinde 43773 Gazikumuk (Lak), 3643 Dargin, 2538 Avar, 804 Argınlı, 695 Agul, Dargin Vilayetinde 74153 Dargin, 3063 Lak, 3063 Avar, And Vilayetinde 13264 Avar, 7575 And, 6633 Garatin, 4844 Didoy, 3889 Çamalal, 3262 Tindal, 1855 Ahvah, 1474 Bogul, 1406 Kvaşın, 1383 Botlik, 887 Godoberin, 726 Çeçen, Gaytag – Tabasaran'da 18284 Dargin, 14356 Gaytag, 13270 Tabasaran, 11767 Kumuk, 10990 Tatar, 3609 Tat, 2232 Kubaçın, 1925 Yahudi, 194 Rus, Kürin Vilayetinde 55233 Kürin, 14397 Tabasaran, 6135 Agut, 2629 Ritul, 1402 Tatar, Samur Vilayetindeyse 48055 Kürin, 11985 Ritul, 5165 Sakur, 1480 Lak, 592 Avar yaşıyordu³².

Böylece, yukarıda adı geçen haritalar açıklanırken anlaşılıyor ki, 19.yüzyılın başlarına göre aynı yüzyılın sonlarında Rusya İmparatorluğunun Hıristiyanlaşma politikası sonucu Güney Kafkasya'da Hıristiyan nüfusun sayısı yapay olarak çoğaltılmıştı. Fakat buna rağmen, 19.yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'da Müslümanlar (özellikle Türk halkları) sayıca daha fazlaymışlar.

³¹ Karta Daqestanskoy oblasti..., l. 7.

³²Karta Daqestanskoy oblasti..., l. 7.

Kaynakça:

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ARDTA), f.24, siy. 1, iş 354.

Etnografiçeskaya karta quberniy i oblastey Zakavkazkoqo kraya, sostavlenniya pravitelem del Kavkazskoqo otdela İmperatorskoqo russkoqo qeoqrafiçeskoqo obşestva Y.Kondratenko // Rossiskiy Qosudarstvenniy Voенno-İstoriçeskiy Arxiv (RQVİA), f. 414, op. 1, d. 307.

Karta Bakinskoy qubernii s pokazaniem qranits uyezdv, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta Daqestanskoy oblasti s pokazaniem qranits okruqov, naibstv i selskoqo obşestva, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta Erivanskoy qubernii s pokazaniem qranits uyezdv, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya pod red. Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta Karskoy oblasti s pokazaniem okruqov, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya pod red. Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta raspredeleniya qorodskoqo naseleniya Zakavkazsoqo kraya po narodnostyam, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta raspredeleniya vseqo naseleniya Zakavkazskoqo kraya po narodnostyam, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta Tiflisskoy qubernii i Zakatalskoqo okruqa, s pokazaniem qranits uyezdv, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVİA, f. 414, op. 1, d. 307.

Karta Yelisavetpolskoy qubernii, s pokazaniem qranits uyezдов, politceyskix uçastkov i selskix obşestv, sostavlenniya Y.Kondratenko// RQVIA, f. 414, op. 1, d. 307.

Kavkazskiy sbornik, T. XXII, Tiflis, 1901.

Mahmudov Yakub v.dğr., *İrevan Hanlığı (hemyazarlar). Rusya işğali ve Ermenilerin Şimali Azerbaycan Topraklarına göçürülmesi*, Bakü: Çaşıoğlu, 2009.

Makkarti Djastin, Makkarti Karolin, *Tyurki i Armyane*, perevod. Rauf Asadov, Baku: Azerbaydjanskoe gosudarstvennoye izdatelstvo, 1996.

Mamedova İrada, "Vliyaniye pereselençeskoy politiki Possiskoy imperii na etnokonfessionalnuyu situatsiyu Azerbaydjana v naçale XIX veka", *Voprosı qumanitarnıx nauk*, 6 (44), 2009: 29-36.

Puteşestviye po Kavkazu, *Putevoditel i sobesednik v puteşestviye po Kavkazu M. Vladıkina. Ç. I*, Moskva, 1885.

Rossiskiy Qosudarstvenniy, *Voенno-İstoriçeskiy Arxiv (RQVIA)*, f. 414, op. 1, d. 307.

Şopen Ivan, *İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epoxu yeyo prisoyedineniya k Rossiskoy imperii* (Sankt-Peterburs: v tipografii İmperatorskoqo Akademii Nauk, 1852).

Künye:

İrade Malik kızı, Memmedova, "19.yüzyılın 80-90'lı Yıllarında Kars da Olmak Üzere Güney Kafkasya'nın Etnografik Haritası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II**, (2012): 87-99.